

نقد رویکرد متعارف برنامه‌های درسی رشته علوم اقتصادی در کشور و طراحی دوره کارشناسی ارشد اقتصاد مقاومتی

مصطفی سمیعی نسب*

یاسر سلیمانی**

چکیده

ایجاد دوره رسمی آموزشی - پژوهشی کاربردی مبتنی بر روش‌شناسی طراحی یک برنامه درسی کارآمد، از ملزومات تحقق عملی اقتصاد مقاومتی در مجامع علمی و دانشگاهی است. این مقاله درصدد است تا با نقد رویکرد متعارف برنامه درسی رشته علوم اقتصادی در کشور، به بیان اصول و روش‌های برنامه‌ریزی درسی و طراحی یک برنامه درسی در مقطع کارشناسی ارشد اقتصاد مقاومتی پردازد تا دو خلأ را پوشش دهد که عبارتند از: الف) ارائه فرآیند طراحی روشمند اهداف و محتوای آموزشی با رویکرد صحیح و نوین و مبتنی بر مقتضیات و نیازهای کشور؛ ب) نمونه پژوهی این فرآیند با طراحی برنامه آموزشی رسمی مقطع کارشناسی ارشد با عنوان: «اقتصاد مقاومتی». روش جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات در این پژوهش روش ترکیبی بوده و از مستندات کتابخانه‌ای و مصاحبه استفاده شده است. در این مسیر از ابزار جمع‌آوری اطلاعات منابع رایانه‌ای از قبیل جستجوی پیشرفته اینترنتی منابع استفاده شده و از روش‌های ارجاع فرآیندی پژوهش همچون مصاحبه و طوفان مغزی نخبگان، جهت اعتبار بخشی پژوهش بهره‌گیری شده است. بررسی نیازسنجی آموزشی، ارائه جدول «هدف-محتوا» و طراحی سرفصل‌های دروس، از نتایج پژوهش مذکور است.

* عضو هیئت علمی و مدیر گروه مطالعات اقتصادی دانشگاه امام صادق (ع) (نویسنده مسئول)

msamieenasab@gmail.com

** دانشجوی دکتری علوم اقتصادی، کارشناس و پژوهش‌گر گروه اقتصاد، مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)،

Y.soleymaniiisu@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۷/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۹/۸

کلیدواژه‌ها: رشته علوم اقتصادی، اقتصاد مقاومتی، برنامه درسی، هدف-محتوا.

۱. مقدمه

تبيين و نظریه‌پردازی در مورد مفاهیم اقتصاد مقاومتی که منجر به مقاوم‌سازی و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد در برابر هجمه‌های نرم و سخت اقتصادی، با هدف حفظ ثبات و آرامش در اقتصاد داخلی و تأمین امنیت معیشت مردم است، ضرورتی حتمی است. کمبود نیروهای متخصص و متعهد بومی در عرصه‌ی شناخت حملات و آسیب‌های دشمن که ناظر به بُعد بیرونی اقتصاد است، مشکلی است که پیش روی مسئولان و مدیران کشور بوده و می‌باشد، از این رو انجام مطالعه‌ای گسترده از مرزهای دانش و تجربه در زمینه اقتصاد و رابطه آن با عرصه مقاوم‌سازی و احیاناً دوره‌های موفق دنیا در این زمینه و نهایتاً انجام طراحی‌های لازم برای برنامه‌ریزی آموزشی دوره‌های کوتاه‌مدت تخصصی و یک دوره جامع پیشرفته در مقطع کارشناسی ارشد، جهت آموزش تمامی ابعاد نظری و کاربردی مربوطه، با عنایت بر مسائل پدافند اقتصادی و مالی ناظر بر عرصه‌های ملی و صنایع مبتلابه کشور، امری است که برای حال و آینده ایران اسلامی ضروری است.

از دیگر سو، لزوم توجه به بروز انواع تعارض‌ها، جنگ‌ها و بحران‌های مالی و اقتصادی در عرصه بین‌الملل، باعث گردیده است که صاحب‌نظران حوزه علوم اقتصادی با بازنگری جدی در مؤلفه‌های پارادایم فکری غالب در دانشکده‌های اقتصاد، نسبت به کارآمدی گزاره‌های متعارف اقتصاد در بستر تعاملات فوق‌ابراز تردید نمایند، بنابراین تدوین برنامه‌ریزی درسی رسمی مناسب این گستره موضوعی حوزه اقتصاد مقاومتی در کشور ضروری است.

در واقع امروزه جمهوری اسلامی در حوزه‌های اقتصادی خود با مسائل یا مفاهیمی مواجه است که به هیچ عنوان تاکنون چه در عرصه نظر و کتاب‌های درسی و چه در عرصه عمل و تجارب بشری مشابه و مابه‌ازای واقعی نداشته است. بنابراین خود انقلاب اسلامی مکلف به نوآوری و ابتکار و نظریه‌پردازی و الگوسازی در این عرصه‌های جدید اقتصادی است. اگر تمام دانش انباشته و کتاب‌های مرسوم اقتصاد دنیا را مطالعه گردد، نظریه‌ای یا تجربه‌ای مدون و مکتوب درباره‌ی اقتصاد مقاومتی یافت نخواهد شد. در تمام متون و کتاب‌های اقتصاد، هیچ پیشینه‌ای نظری یا عملی از تحریم بانک مرکزی دیده نخواهید شد و از آن‌جا که این امر تاکنون سابقه نداشته، چگونگی واکنش به آن هم امری بدیع است. حتی

اگر مطالعاتی هم در این باره شده باشد، در طبقه‌بندی‌های محرمانه و امنیتی قرار گرفته و امکان دسترسی به آن برای کارشناسان معمولی وجود ندارد. نتیجه اینکه اقتصاددان کشور نمی‌تواند از نظریه‌های متداول برای حل مشکل و مساله خود بهره بگیرد.

برنامه‌ریزی درسی به عنوان یک حوزه‌ی تخصصی همواره مسأله مورد توجه جوامع بوده و به تدریج که جوامع تخصصی‌تر و پیچیده‌تر شده‌اند، نهادهای تخصصی نظیر مدارس و دانشگاه‌ها جهت مرتفع کردن نیازهای خاص دانش‌آموزان و دانشجویان در این زمینه بیشتر متمرکز شده‌اند. لذا فیلسوفان، نظریه‌پردازان اجتماعی، متخصصان تعلیم و تربیت و گروه‌های کثیری از معلمان و استادان در برابر این پرسش قرار گرفتند که «چه چیز و چگونه باید آموزش داده شود؟» (قورچیان، تن‌ساز، ۱۳۷۴: ۸۲). پاسخ این سؤال همان برنامه‌ی درسی است. به عبارت دیگر، طرح کلان یک فعالیت آموزشی (آقازاده، واحدیان، ۱۳۷۷: ۶۳).

از آنجا که شاهد تغییرات ماهیت تعاملات اقتصادی اجتماعی در کشور و دنیای پیرامونی هستیم، برنامه‌های درسی به عنوان قلب مراکز دانشگاهی آموزش عالی، نیازمند تغییرات و اصلاحات مداوم است (Bridges, 2000). زیرا عدم نوسازی و بهینه‌سازی برنامه‌های درسی به تدریج اثربخشی رشته‌های دانشگاهی را در حاله‌ای از ابهام قرار می‌دهد و حتی چه بسا شاهد پدیده برنامه‌های درسی بی‌فایده باشیم (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۹). بنابراین تغییر برنامه درسی به نظام آموزش عالی کمک می‌نماید تا نیازهای موردنظر جامعه را مدنظر بگیرد. این مقاله با عنایت به بند ۲۱ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در اهمیت شکل‌گیری گفتمان و ادبیات علمی در حوزه اقتصاد مقاومتی، ضمن معرفی چارچوب، اهداف و روش‌های برنامه‌ریزی درسی، نمونه موردی طراحی رشته اقتصاد مقاومتی را در مقطع کارشناسی ارشد ارائه می‌نماید.

۲. پیشینه پژوهش

پیشینه این پژوهش را در دو حوزه می‌توان احصا نمود: الف) ادبیات برنامه‌ریزی درسی ب) ادبیات علمی اقتصاد مقاومتی.

در حوزه برنامه‌ریزی درسی یکی از اصلی‌ترین مراجع خارجی که مفاهیم کلی این حوزه را با توجه به جدیدترین مقالات پوشش می‌دهد، دائره‌المعارف «مطالعات برنامه درسی» است که به موضوعاتی نظیر تاریخچه، مفاهیم و اصطلاحات برنامه درسی، توصیف محتوا، عناصر مؤثر بر مطالعات برنامه درسی، ماهیت برنامه درسی و انواع برنامه‌ها،

می‌پردازد (Kridel, 2010). پژوهش‌های مرتبط با طراحی برنامه درسی در حوزه داخلی و خارجی را می‌توان به سه رویکرد کمی، کیفی و ترکیبی تقسیم نمود، و نتایج پژوهش در این حوزه بیانگر حرکت پژوهش‌ها از کمی به کیفی و ترکیبی است (رحمان پور، نصر اصفهانی، ۱۳۹۲: ۱۴۸-۱۲۵). با بررسی عناصر چهارگانه مؤثر بر برنامه درسی، عناصر مختلف برنامه درسی باید در جهت ایجاد شایستگی‌های لازم در ابعاد دانش، نگرش و مهارت‌های مورد نیاز یک حیطه تخصصی در دانشجو و پرورش مهارت‌های عالی ذهنی باشند. همچنین سازماندهی برنامه‌های درسی بصورت میان‌رشته‌ای، مسئله محوری، ایجاد فرصت تجربه در محیط‌های یادگیری واقعی و ارزشی اصیل، از مهم‌ترین عناصر مؤثر بر طراحی برنامه درسی است (کوثری، نوروززاده، ۱۳۸۸: ۱۸-۱).

در حوزه ادبیات علمی اقتصاد مقاومتی نیز پژوهش‌هایی صورت پذیرفته است که به اهم آن‌ها اشاره می‌گردد. سیف (۱۳۹۴) با بررسی سیاست‌های اقتصاد مقاومتی با روش تحلیل محتوا اهداف کلان و موضوعی سیاست‌های ابلاغی را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده که در میان اهداف موضوعی بیشترین تأکید بر فنریت اقتصادی است. سیفلو، (۱۳۹۳) به بررسی مفهوم «اقتصاد مقاومتی» از طریق تعیین جایگاه آن در پارادایم علم اقتصاد و تحلیل گفتمان سخنان مقام معظم رهبری پرداخته است و به این نتیجه رسیده که بر اساس بیانات رهبری، اقتصاد مقاومتی بهترین تفسیر را در قالب یک راهبرد اقتصادی فعال به خود می‌گیرد. تراب زاده و همکاران (۱۳۹۲)، نیز با تحلیل سخنان رهبری با بهره‌گیری از روش تحلیل داده‌بنیاد، به مدل مفهومی سخنان ایشان پیرامون ابعاد، ویژگی‌ها و الزامات اقتصاد مقاومتی پرداخته‌اند. دری نوگورانی و صالح اصفهانی (۱۳۹۲)، در اثر خویش به مباحث مبنایی، تجربی، تاریخی و نگرشی پرداخته و در پایان نیز برخی اصول راهنمای کاربردی برای تحقق اقتصاد مقاومتی ارائه داده است. اختری (۱۳۹۲)، به بررسی دلالت‌های برگرفته از قرآن و سنت در حوزه اقتصاد مقاومتی پرداخته است و زمینه و بستر آن را در اقتصاد اسلامی جستجو می‌کند. پیغامی و همکاران (۱۳۹۴-۱۳۹۵)، با تألیف کتب «جستارهایی در اقتصاد مقاومتی» در پنج جلد به بررسی مقاوم‌سازی اقتصادی در ادبیات متعارف، سیره نبوی (ص) و تحریم‌های اقتصادی ایران پرداخته و در ابتدا با ارائه یک مدل مفهومی شامل قرآن و سنت، دانش و تجارب بشری، آراء و اندیشه‌های رهبران انقلاب اسلامی و شرایط و اقتضات زمانی اقتصاد ایران به دنبال استخراج مدل مفهومی و شاخص‌های اقتصاد مقاومتی در قالب مجلد نهایی هستند. قرارگاه پدافند اقتصادی (۱۳۹۴ و ۱۳۹۵) با انتشار چهار کتاب در حوزه پدافند اقتصادی به موضوعاتی از قبیل جنگ و تحریم

اقتصادی، تولید داخلی، استحکام ساخت نهادی اقتصاد، تجارب اقتصاد مقاومتی در سایر کشورها، دیپلماسی کشورها، دفاع اقتصادی و... پرداخته است.

از آنجایی که برنامه‌ریزی درسی و آموزشی برای دوره‌های دانشگاهی یا کوتاه‌مدت برای حوزه اقتصاد مقاومتی در ایران سابقه‌ای ندارد و مساعی قبلی ناظر بر دوره‌های کارگاهی در سطح مقدماتی می‌باشد، لذا تلاش بر استخراج، تدوین و تنظیم این برنامه رسمی آموزشی مبتنی بر ظرفیت‌های میان‌رشته‌ای داخلی و خارجی است که البته در این مسیر به دلیل بداعت مفاهیم اقتصاد مقاومتی و در نظر گرفتن شرایط و اقتضائات کشور و سیاست‌های کلی ابلاغی اقتصاد مقاومتی، وجوه نوآوری در برنامه‌ریزی نمایانگر خواهد بود.

۳. روش‌شناسی پژوهش

با توجه به پیچیدگی پدیده‌های تربیتی و پیچیدگی سؤالات علوم تربیتی، ماهیت مطالعات از ساده به پیچیده و از کمی و کیفی به روش‌های ترکیبی تحول یافته است (لطف آبادی، نوروزی، حسینی، نرگسی، ۱۳۸۶: ۱۴۰). این تحول از دهه ۱۹۹۰ آغاز و بسیاری از صاحب نظران از آن با عناوین گوناگونی مانند پژوهش چند مدلی و پژوهش تلفیقی (Creswell, 2005)، پژوهش‌های ترکیبی (Tashakkari, Teddlie, 2010) و پژوهش‌های آمیخته از آن اسم برده‌اند. در این روش‌شناسی بر سه سوسازی داده‌ها، روش‌ها و منابع جمع‌آوری اطلاعات تأکید می‌شود. به عبارتی، از منابع، ابزارها و روش‌های چندگانه در فرایند پژوهشی استفاده می‌گردد (سراجی، عطاران، ۱۳۸۹: ۷۶-۵۰). این فرایند شامل به کارگیری شیوه‌های مختلف گردآوری داده‌ها، استفاده از منابع متعدد داده‌ها، تحلیل‌گران یا نظریه‌هایی است که به منظور بررسی اعتبار یافته‌های پژوهش استفاده می‌شود و به کمک آن می‌توان سوگیری‌هایی را که ممکن است، نتیجه تکیه بیش از حد بر هر یک از روش‌های جمع‌آوری داده‌ها، منابع، تحلیل‌گران یا مبانی نظری باشد، از بین برد (احمدرضا نصر و همکاران، ۱۳۹۰). سه‌سوسازی شامل چهار نوع است. سه‌سوسازی داده‌ها: جمع‌آوری داده‌ها در زمان‌ها، مکان‌ها و افراد مختلف، سه‌سوسازی بررسی‌کننده: استفاده از چندین مشاهده‌گر یا مصاحبه‌گر، سه‌سوسازی نظری: ارزیابی داده‌ها از دیدگاه‌های مختلف و سه‌سوسازی روش‌شناختی: استفاده از روش‌های مختلف جمع‌آوری اطلاعات (دلاور، ۱۳۸۹: ۳۲۹-۳۰۷). در روش ترکیبی از هر دو نوع روش کمی و کیفی به تناسب موقعیت و

به صورت همزمان استفاده می‌شود و هر دو نوع اطلاعات کمی و کیفی در قالب یک پژوهشی واحد تفسیر و ارائه می‌گردد.

بر مبنای آنچه ذکر شد، روش جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات در این پژوهش روش ترکیبی بوده و از مستندات کتابخانه‌ای و مصاحبه‌ها استفاده شده است. در این مسیر از ابزار جمع‌آوری اطلاعات منابع رایانه‌ای از قبیل جستجوی پیشرفته اینترنتی منابع استفاده شده و از روش‌های ارجاع فرآیندی پژوهش همچون مصاحبه و طوفان مغزی نخبگان، جهت اعتباربخشی پژوهش استفاده شده است. در توضیح روش اعتباربخشی پژوهش باید اذعان داشت به طور کلی و از جهتی می‌توان اعتباربخشی پژوهشی کیفی را ناظر بر دو رویکرد دانست: الف) اعتباربخشی ناظر بر نتایج پژوهش؛ ب) اعتباربخشی ناظر بر فرآیند و افراد پژوهش؛ در توضیح بند «الف» به صورت اجمالی می‌توان گفت پس از آن‌که پژوهشی به اتمام رسید، پژوهشگر جهت بررسی اعتبار نتایج حاصل از پژوهش و بهره‌گیری از روش‌های متعدد اعتباربخشی پژوهش کیفی چون تهیه پرسشنامه و... اقدام به اعتباربخشی نتایج بدست آمده می‌نماید.

اما رویکرد «ب» اعتبار پژوهش را از طریق فرآیند پژوهش بررسی می‌نماید؛ بدین معنا که در مسیر پژوهش، پژوهشگر از چه منابع، روش‌ها و افرادی جهت انجام پژوهش استفاده کرده است. این رویکرد با مبنا قرار دادن میزان اعتبار منابع تخصصی که در فرآیند پژوهش بکارگیری شده است، اعتبار پژوهش را تأیید می‌نماید. این منابع می‌تواند بهره‌گیری از افراد متخصص و صاحب‌نظری باشد که در فرآیند پژوهش ورود داشته و ناظر بر کل یا جزیی از پژوهش بوده‌اند که بر به میزان ورودشان اعتبار پژوهش را تعیین می‌نمایند. در این رویکرد، استفاده و بهره‌گیری از تکنیک‌های طوفان مغزی نخبگانی و مصاحبه‌های تخصصی معنادار است (دانایی فرد، الوانی، آذر، ۱۳۹۲).

بر مبنای توضیحات فوق، پژوهش حاضر با رویکرد «ب»؛ یعنی اعتباربخشی ناظر بر فرآیند و افراد پژوهش، فرآیند اعتباربخشی پژوهش حاضر را با برگزاری جلسات و مصاحبه‌های متعدد نخبگانی و تخصصی به میزان بیش از ۶۰ نفر/ساعت برگزار نمود.

۴. نقد رویکردهای حاکم بر برنامه‌های درسی رشته علوم اقتصادی در کشور

رویکردهای برنامه‌ریزی درسی کنونی در حوزه رشته علوم اقتصادی در کشور، صرفاً به انتقال مجموعه‌ای از دانش سازمان‌یافته یا ایجاد و ارتقای نظام ارزشی حاکم بر رفتارهای

فرد و جامعه محدود می‌شود. اما امروزه، فلسفه آموزش و رویکردهای برنامه‌ریزی درسی را توسعه داده‌اند و از روش‌هایی جدید استفاده می‌کنند. در این روش‌ها در فراسوی ساختار یک سویه‌نگر رشته‌های تخصصی، واقعیت‌ها و نیازهای دنیای جدید را جست‌وجو می‌کنند و جزئی‌نگری و محدودیت‌های تخصصی شدن و تقسیم علوم را، که در دهه‌های اخیر رایج بوده است، نقد می‌کنند. می‌توان این جریان را، که در حوزه طراحی برنامه‌های درسی و در رویکردهای به اصطلاح «غیر رشته‌ای» یا «تلفیقی» تجلی یافته است، گونه‌شناسی کرد. (سمیعی نسب، ۱۳۸۸)

از دیگر سو، متأسفانه رویکرد حاکم بر برنامه‌های درسی رشته علوم اقتصادی عمدتاً مبتنی بر رویکرد محتوامحور است. در رویکرد محتوامحور، تصمیم‌گیری برنامه‌ریزان آموزشی، اصل است. (ملکی، ۱۳۷۸: ۹۲) درحالی‌که اساس رویکرد مسأله‌محور در آموزش، نیز توجه به جامعه و نیازهای آن است؛ یعنی این که جامعه به چیز احتیاج دارد؟ برای رفع نیازهای جامعه وجود چه افرادی ضروری است؟ برای تعلیم و تربیت افراد مورد نظر، چه محتوایی و چگونه باید آموزش داده شود و... (همان). از آنجا که اکثریت قریب به اتفاق آموزش‌های دانشگاهی باید در اساس برای پاسخگویی به نیازهای جامعه تدارک دیده شوند، لذا مؤثرترین رویکرد آموزشی در دانشگاه، باید رویکرد مسأله‌محور باشد. در ادامه به جنبه‌های مختلف این دو رویکرد اشاره می‌کنیم. (خندان، ۱۳۸۱: ۵۰ با تغییرات)

جدول ۱: مقایسه رویکرد محتوامحور با رویکرد مسأله‌محور

رویکرد محتوامحور	رویکرد مسأله‌محور
دانش و یادگیری	
۱- تأکید به دانش و اطلاعات	۱- تأکید به حل مسأله در محیط اجتماعی
۲- تأکید به موضوعات مجزا	۲- تأکید موضوعات میان رشته‌ای
۳- ماده درسی فقط از سوی برنامه‌ریزان انتخاب و سازماندهی می‌شود.	۳- ماده درسی توسط برنامه‌ریزان، مدرسان و متعلمان و ناظر به احتیاج جامعه طراحی می‌شود.
۴- ماده درسی از ساده به مشکل و بر محور گذشته سازماندهی می‌شود.	۴- ماده درسی بر اساس درک روابط بر محور حال و آینده سازمان می‌یابد.
۵- واحد یا درس بر اساس موضوعات یا مفاهیم، سازماندهی می‌شود.	۵- واحد یا درس طبق مسایل طراحی می‌شود.
۶- ماده درسی براساس حوزه‌ها یا رشته‌های متمایز به صورت جدا از هم ارائه می‌شوند.	۶- ماده درسی به صورت درهم تنیده ارائه می‌شوند و بیش از یک درس مرتبط را

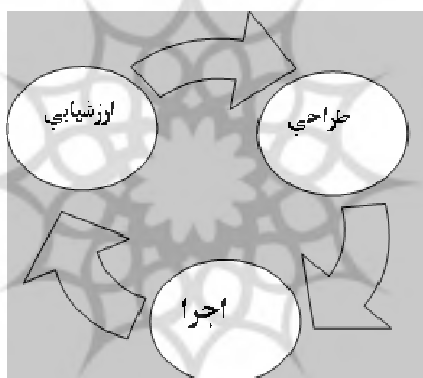
در برمی‌گیرد.	
آموزش	
۷- کتاب‌های درسی غلبه دارند.	۷- مواد آموزشی متنوع است، در یاددهی، یادگیری از منابع جنبی نیز استفاده می‌شود.
۸- متعلمان در مقابل اساتید و محتوای کتاب‌های درسی منفعل هستند.	۸- متعلمان در جستجو و تطبیق دانش و اطلاعات به صورت فعال عمل می‌کنند.
هدف و برنامه‌ها	
۹- تأکید به تخصص و دانشمند شدن	۹- تأکید به آموزش عمومی و رفع نیازها
۱۰- ثابت بودن اهداف کلی و جزئی آموزش	۱۰- متغیر بودن اهداف آموزشی

فرمالیسم حاکم بر رویکرد متعارف آموزش علم اقتصاد در کشور، موجب شده تا چارچوب تحلیلی دانش مدرن اقتصاد از واقع‌گرایی و واقع‌نمایی لازم دور شود. در واقع در شرایط جنگ اقتصادی، فروض اقتصادی موجود رنگ باخته و اعتبار علمی گزاره‌های علم اقتصاد زیر سوال است. بر این اساس سیاست‌های اقتصادی کشورهای درگیر این جنگ اقتصادی نمی‌تواند و نباید بر اساس اقتصاد متعارف طراحی گردد. البته این به معنای عدم اعتبار روش‌های متعارف اقتصادی در این شرایط نیست، بلکه سخن از نوعی اعتبارسنجی مجدد این سیاست‌ها جهت حل مسائل اقتصادی کشور در شرایط جنگ اقتصادی است. نکته جالب توجه این است که ادبیات رایج جنگ اقتصادی و اقتصاد تحریم اغلب توسط اندیشمندان کشورهای تحریم‌کننده وضع شده است و اقتصاددانان کشورهای تحریم‌شده و مورد تجاوز اقتصادی، در این حوزه سکوتی معنادار داشته‌اند. تولید علم اقتصاد مبتنی بر این شرایط، برای اداره کشورهای تحریم‌شده بسیار ضروری است که نیازی است جهانی، که می‌تواند در شرایط معادلات سیاسی و اقتصادی جهان نقش‌آفرین باشد.

مبنتی بر نکات و نقدهای اساسی فوق بر رویکرد متعارف برنامه‌های درسی علوم اقتصادی کشور، مقاله حاضر درصدد است تا با توجه به رویکردهای جدید برنامه‌های درسی که مبتنی بر رویکردهای «تلفیقی» و «مساله‌محوری» است و همچنین توجه به مؤلفه‌های اصلی مؤثر در برنامه‌ریزی درسی، اقدام به ارائه برنامه درسی‌ای در مقطع کارشناسی ارشد و مبتنی بر نیازهای جامعه در حوزه اقتصادی با عنوان «اقتصاد مقاومتی» نماید که در ادامه ملاحظه می‌گردد.

۵. اصول و مبانی برنامه‌ریزی درسی

برنامه‌ریزی درسی شامل سازماندهی یک سلسله فعالیت‌های یاددهی و یادگیری به منظور ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار یادگیرنده‌ها و ارزشیابی میزان تحقق این تغییرات است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸). برنامه درسی را «یک رشته تجارب از پیش تعیین شده برای کمک به فراگیران در جهت دستیابی به اهداف اصلی و اساسی» تعریف کرده اند (میرزاییگی، ۱۳۸۰: ۲۹). در یک تعریف جامع‌تر، برنامه‌ی درسی عبارت است از محتوای رسمی و غیررسمی و آموزش‌های آشکار و پنهان که به وسیله‌ی آن‌ها، متعلمان دانشی را به دست می‌آورند، مهارت‌هایی را کسب می‌کنند و گرایش‌ها و ارزش‌هایی در آن‌ها تغییر می‌یابد (ملکی، ۱۳۷۸: ۱۷). فرآیند برنامه‌ریزی درسی در سطوح مختلف را می‌توان شامل سه مرحله‌ی کلی دانست: طراحی، اجرا و ارزشیابی.

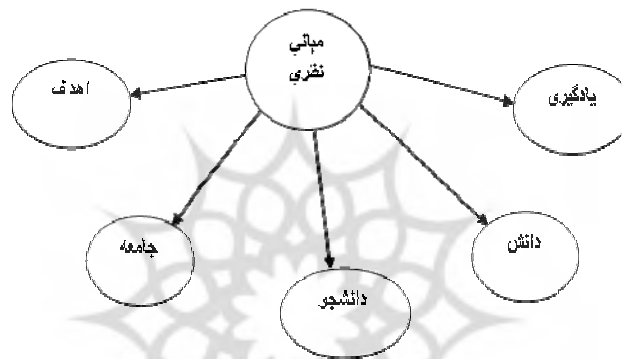
نمودار ۱: مراحل اصلی برنامه‌ریزی درسی

برحسب چرخه‌ی فوق قبل از هرگونه آموزشی در حوزه اقتصاد مقاومتی، ابتدا طراحی برنامه درسی انجام می‌شود؛ یعنی هر یک از عناوین درسی اقتصاد مقاومتی مورد تصمیم‌گیری قرار می‌گیرد (میرزاییگی، ۱۳۸۰: ۶۹-۶۸) و برنامه‌ای تنظیم و تدوین می‌شود. سپس این برنامه به مخاطبان و متعلمان اقتصاد مقاومتی، آموزش داده می‌شود و در نهایت میزان موفقیت فرایند تدریس و موفقیت متعلمان مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد. این ارزشیابی خود مبنایی است برای طراحی مجدد و اصلاح برنامه‌ی قبل. هر یک از سه مرحله‌ی مذکور به طور مبسوط در علم برنامه‌ریزی درسی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. آنچه در این مقاله ملاحظه خواهید کرد، تفصیل مرحله‌ی طراحی است که در قالب برنامه درسی مورد توجه قرار گرفته است.

۱.۵ مؤلفه‌های اصلی مؤثر در برنامه‌ریزی درسی اقتصاد مقاومتی

۱.۱.۵ مبانی نظری

مبانی نظری، مهم‌ترین و مؤثرترین عنصر در طراحی برنامه‌ی درسی است. در این مؤلفه به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که «عناصر مختلف برنامه‌ی درسی اقتصاد مقاومتی بر چه اصول اساسی مبتنی است؟»؛ همان‌طور که در نمودار ۲، مشاهده خواهید کرد، مبانی نظری به نحو مستقیم یا غیرمستقیم بر تمام عناصر مهم برنامه‌ریزی تأثیر دارد. لذا در ادامه به صورت مبسوط زیر اجزا این جزء مورد تدقیق واقع می‌گردد.

نمودار ۲: تأثیر مبانی نظری بر عناصر مختلف

۱.۱.۱.۵ اصول و روش‌های یادگیری

در این مؤلفه به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که آموزش در «رشته اقتصادمقاومتی با چه روش‌هایی به نحو مطلوب انجام خواهد شد؟» در باب یادگیری، نظریه‌های مختلفی وجود دارد و هر یک از آنها در خصوص ماهیت یادگیری، هدف یادگیری، اصول و قوانین یادگیری، قضاوت و ویژه‌ای دارند. می‌توان ادعا کرد که برنامه‌ریزی درسی به وسیله‌ی رویکردهای متعدد یادگیری، هدایت می‌شود (ملکی، ۱۳۷۸: ۲۹). مسأله‌محوری مهم‌ترین اصل مورد نظر در بخش یادگیری است و بیشتر اصول دیگر این بخش، مصادیق و فروع این اصل می‌باشند (قورچیان، تن‌ساز، ۱۳۷۴: ۸۲). اساس رویکرد مسأله‌محور در آموزش، توجه به جامعه و نیازهای آن است، یعنی این که جامعه به چیز احتیاج دارد؟ برای رفع نیازهای جامعه وجود چه افرادی ضروری است؟ برای تعلیم و تربیت افراد مورد نظر، چه محتوایی و چگونه باید آموزش داده شود و... (همان: ۸۲). این رویکرد در مقابل دو رویکرد

محتوای محور و متعلم محور، قرار می‌گیرد. در رویکرد محتوای محور، تصمیم‌گیری برنامه‌ریزان آموزشی اصل است و در رویکرد متعلم محور، تمایلات متعلم اصل است (ملکی، ۱۳۷۸: ۹۲). به اعتقاد نگارندگان هیچ یک از دو رویکرد محتوای محور و متعلم محور مطلوبیت کامل ندارد و بویژه در مقاطع تحصیلی دانشگاهی نباید از آن‌ها استفاده کرد.

از آنجا که اکثریت قریب به اتفاق آموزش‌های دانشگاهی، برای پاسخگویی به نیازهای جامعه تدارک دیده شده، لذا مؤثرترین رویکرد آموزشی در دانشگاه باید رویکرد مسأله محور باشد. در این راستا برنامه آموزشی رشته اقتصاد مقاومتی، باید ناظر به مسائل و نیازهای اقتصادی جامعه باشد و اقتصاد کشور را در مقابله با تهدیدهای اقتصادی خارجی و آسیب‌پذیری اقتصادی داخلی و همچنین در تسهیل مقابله با بحران‌های اقتصادی و تداوم نیازهای اساسی اقتصادی کشور، مصون نماید (مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵-۱۳۹۴: ۲۱).

۲.۱.۱.۵ بررسی وضعیت دانشجویان

در این مؤلفه به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که «برنامه آموزشی رشته اقتصاد مقاومتی برای چه کسانی عرضه می‌شود؟». متعلمان در فرایند آموزش، هم منفعل و هم فعال هستند و به همین دلیل شناخت آن‌ها ضرورت پیدا می‌کند. شناخت مخاطب از این جهت ضرورت دارد که تا وقتی برنامه‌ریزان ندانند که دقیقاً مخاطب در چه وضعیتی است نمی‌توانند مسیر رسیدن به هدف را برای او مشخص سازند.

طبق نگاه سازمان پدافند غیرعامل به عنوان نهاد متقاضی این دوره آموزشی، مبنی بر تربیت کارشناسان خبره در حوزه اقتصاد مقاومتی و پدافند اقتصادی، طبیعتاً مخاطبین این رشته، آن قشر از کارشناسان و مسئولین علمی-اجرایی خواهند بود که به نحوی با مسائل و مشکلات اقتصادی و مدیریت اقتصادی کشور مواجه و درگیر هستند. لذا مخاطبین رشته مذکور لیستی از افراد و متخصصین دارای اطلاعات دانش اقتصادی در سطح دوره کارشناسی هستند که حسب جایگاه شغلی و علمی خویش بناست در حوزه مسائل اقتصادی و مدیریتی کشور با رویکرد پدافند اقتصادی نقش ایفا کنند (همان: ۱۲۱).

۳.۱.۱.۵ بررسی مقتضیات جامعه

در این مؤلفه به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که «نظام آموزش رشته اقتصاد مقاومتی برای تأمین نیازهای چه محیط انسانی انجام می‌شود؟»

تمامی مکاتب و نظریه‌پردازان تعلیم و تربیت، در این امر متفق هستند که یکی از اهداف و وظایف عمده‌ی تعلیم و تربیت پرداختن به وظایف اجتماعی و تلاش در جهت رفع نیازهای جامعه است و لذا هدف‌ها و به تبع محتوای برنامه‌ی درسی باید متناسب با شرایط و امکانات و نیازهای جامعه تعیین شوند (میرزاییگی، ۱۳۸۰: ۸۹؛ ملکی، ۱۳۷۸: ۳۴). جایگاه جامعه در تعیین اهداف و محتوای این برنامه‌ی درسی اقتصاد مقاومتی که توجه به نیازهای جامعه یکی از اصول و مبانی نظری حاکم بر برنامه‌ریزی آن است، اهمیت دوچندان دارد.

در این رابطه باید گفت؛ یکی از نیازهای جامعه در برهه‌ی کنونی، وجود نیروهای متخصص و متعهد بومی در عرصه‌ی پویایی‌های اقتصادی مربوط به شناخت تهدیدات و آسیب‌های ناظر به بُعد بیرونی اقتصاد و به عبارتی از سوی دشمن، است که پیش‌روی مسؤولان و مدیران کشور بوده و می‌باشد. از اینرو طراحی برنامه آموزشی مقطع کارشناسی ارشد، جهت آموزش تمامی ابعاد نظری و کاربردی مربوط به اقتصاد و پدافند اقتصادی، با عنایت بر مسائل ژئوپلیتیک، اقتصادی و مالی ناظر بر عرصه‌های ملی و صنایع مبتلابه کشور، کاری است که برای حال و آینده ایران اسلامی است. همچنین تربیت سرمایه‌های انسانی در حوزه اقتصاد مقاومتی و پدافند اقتصادی، ناشی از وجود اقتضات نرم‌افزاری و سخت‌افزاری اقتصاد جمهوری اسلامی پس از گذشت قریب به چهار دهه از انقلاب اسلامی می‌باشد. به همین جهت نیاز به تدوین دوره‌های علمی و تخصصی مناسب جهت احصای فضا و ابعاد این مقتضیات و در مرحله‌ی بعد تولید راهکارهای مقابله، توانمندسازی و احیاء آفندی (تهاجمی) در کشور وجود دارد (مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵-۱۳۹۶: ۱۲۰-۱۲۱).

۴.۱.۱.۵ مقتضیات دانش مورد نظر

در این مؤلفه به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که «علوم مورد نیاز و ساختار و مفاهیم اصلی آن‌ها در نظام آموزشی رشته اقتصاد مقاومتی با رویکرد پدافند اقتصادی چیست؟» هر برنامه‌ی درسی با یکی از رشته‌های علمی ارتباط مستقیم دارد. برای تعیین هدف‌های جزئی آموزشی، شناخت ساختار و مقتضیات آن رشته ضروری است (ملکی، ۱۳۷۸: ۳۵؛ مشایخی، ۱۳۷۹: ۴۵).

فقدان تناسب و هماهنگی ساختار رشته اقتصاد متعارف با اقتصاد مقاومتی از معضلات جدی تدریس اقتصاد مقاومتی می‌باشد. بنابراین در رشته اقتصاد مقاومتی باید موضوعاتی

مانند ساختار و شاخه‌های اصلی، مفاهیم، مطالب اساسی، مهارت‌ها، نگرش‌ها و ... مورد بررسی قرار می‌گیرد.

از معضلات دیگر تدریس درس اقتصادی مقاومتی، عدم نگرش تلفیقی می‌باشد، لذا برای فهم روشمند و علمی از مؤلفه‌های معنایی «اقتصاد مقاومتی» و «پدافند اقتصادی» نیازمند ورود و تعامل در چند دسته از علوم و حوزه‌های پژوهشی آکادمیک و متعارف هستیم. اولین بخش «علوم دفاعی» است که با غور در آن می‌توان به نظریه دفاع اقتصادی دست پیدا کرد. البته در عداد همین علم می‌توان به حوزه «امنیت پژوهی» نیز اشاره داشت که امروزه به دلیل وسعتی که در نظریه‌پردازی نموده است به نوبه خود در تکمیل نظریه امنیت در حوزه دفاعی کمک شایانی می‌نماید و سوم «علم اقتصاد» است که در درک از نوع تهدیدات ممکن در فضای اقتصادی نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. لذا با این نگاه می‌توان اذعان داشت با یک جستجوی بین‌رشته‌ای مواجه هستیم که ابعاد مختلفی از جمله ابعاد سیاسی، اقتصادی، مدیریتی، سیاست‌گذاری کلان، امنیتی و فرهنگی را شامل می‌شود و هر یک از ابعاد فوق از نگاهی به موضوع می‌پردازند، لذا کفایت بحث زمانی آشکار می‌شود که با نگاه دقیق به ابعاد فوق مسائل را احصا نمود (مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵-۱۳۹۴: ۱۱۸).

۵.۱.۱.۵ تعیین اهداف

تعیین و تبیین هدف‌های یک برنامه‌ی درسی، جایگاه و تأثیر زیادی در کل برنامه دارد و به علت همین اهمیت، در میان متخصصان علم برنامه‌ریزی درسی و آموزشی در باب منابع و چگونگی تعیین هدف‌های آموزشی مباحث متعددی صورت گرفته است.

در این مؤلفه به دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که «اهداف دقیق نظام آموزش رشته اقتصاد مقاومتی (اهداف دوره و دروس) چیست؟»

تعیین اهداف برنامه‌ی درسی برگرفته از شش منبع است: ارزشیابی دوره‌ی قبل (در صورت وجود)، مبانی نظری، اصول و روش‌های یادگیری، وضعیت دانشجو، مقتضیات جامعه و مقتضیات دانش موردنظر.

در مورد موارد مذکور در بندهای پیشین توضیحات مکفی ذکر شد اما در مورد ارزشیابی دوره قبل باید اذعان داشت، در حال حاضر مراکز آموزشی و دانشگاهی کشور و مراکز آموزشی وابسته به نهادهای تصمیم‌سازی، فاقد دوره‌هایی تخصصی پیشرفته در سطح استانداردهای مناسب برای تربیت نیروی انسانی با صلاحیت در زمینه اقتصاد مقاومتی و

پدافند اقتصادی بوده و چه از سوی دانشگاه‌ها و چه در مراجع سیاست‌گذاری و اجرایی ذیربط، برنامه آموزشی مدون و پیشرفته‌ای در زمینه اقتصاد مقاومتی و پدافند اقتصادی و یا طی دوره کارشناسی ارشد تخصصی حوزه اقتصاد مقاومتی و پدافند اقتصادی در گرایش‌های علمی مختلف طراحی و اجرا نشده است (مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۹۵-۱۳۹۴: ۱۱۷).

برای استفاده صحیح از هدف‌ها و طراحی و برنامه‌ریزی عناصر دیگر برنامه‌ی درسی، لازم است هدف‌های آموزشی در سه حیطه‌ی شناختی، گرایشی و رفتاری تعیین گردند (Bloom, 1981: 35). هدف‌های حیطه‌ی شناختی، بر یادآوری یا بازسازی آنچه که دانشجو باید بداند و بفهمد، تأکید می‌کند. هدف‌های حیطه‌ی گرایشی، آن قسمت از اهداف آموزشی هستند که با نگرشها، عواطف، علایق و ارزش‌ها سروکار دارند. وسعت و دامنه‌ی رفتار در این حیطه به حدی زیاد و عمیق است که ارزشیابی درجه‌ی تحقق در آنها بسیار مشکل است. گروه سوم از هدف‌های آموزشی، متعلق به مهارت‌های مهارتی - رفتاری است که بویژه در دروس عملی و مهارتی از اهمیت خاصی برخوردارند. یادگیری در حیطه‌ی مهارتی - رفتاری آمیخته با یادگیری در حیطه‌ی شناختی و گرایشی بوده و قابل تفکیک از آن نیست. به این معنی که مهارت در انجام یک فعالیت عملی، مستلزم درک، شناخت و علاقه‌ی بهتر از مفهوم و موقعیت است.

آنچه تابحال گفتیم می‌باید در نوشتن اهداف جزئی در ابعاد مختلف و سطوح مربوطه مورد استفاده واقع شود. بازنویسی اهداف کلی آموزشی در قالب سه قلمروی شناختی، گرایشی و رفتاری در دوره‌ی کارشناسی ارشد اقتصاد مقاومتی با رویکرد پدافند اقتصادی صورت پذیرفته است، که در جدول هدف-محتوا که در ادامه توضیحات آن ارائه می‌شود، ارائه شده است (مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق(ع)، ۱۳۹۵-۱۳۹۴: ۶-۴).

پس از تعیین اهداف با ویژگی‌های مذکور باید به یک نوآوری که در واقع خلائی در عرصه برنامه‌ریزی درسی است اشاره داشت و آن فقدان طراحی جدول «هدف - محتوا» است. فهرست هدف‌ها به منزله‌ی رهنمودی برای برنامه‌ی درسی است و از این رو اقدام به تنظیم جدول «هدف - محتوا» می‌شود. در این جدول یک ستون به هدف‌ها و ستون دیگر به اجزای محتوای برنامه اختصاص دارد. این جدول حلقه‌ی مفقوده‌ی مهمی است که از طریق آن اهداف متولیان اصلی اقتصاد مقاومتی در دانشگاه با دانش اندیشمندان در زمینه‌های مختلف پیوند برقرار می‌کنند.

لذا چنین جدولی برای برنامه‌ی آموزشی اقتصاد مقاومتی با رویکرد پدافند اقتصادی تشکیل شده و با ترسیم آن در قالب یک جدول خواهیم دید که برای بسیاری از اهداف مدنظر اساتید و نخبگان این حوزه، چه محتوایی تدارک دیده شده است. این جدول ذیلا قابل ملاحظه است (مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵-۱۳۹۴: ۱۰۸-۹۳).

جدول ۲: ماتریس تناظر اهداف با محتوا و سرفصل‌های درسی دوره کارشناسی ارشد اقتصاد مقاومتی

ردیف	هدف دوره	عنوان درسی مطابق با هدف	محتوای متناظر درسی پوشش دهنده هدف
اولویت‌ها	کسب دانش و فهم ادبیات تخصصی و کاربردی علوم اقتصادی	اقتصاد تخصصی میانه	<ul style="list-style-type: none"> • مباحث اقتصاد خرد و کلان کاربردی
	کسب دانش و فهم ادبیات تخصصی در حوزه مقاومت‌سازی اقتصاد ملی	مقاوم‌سازی اقتصادی	<ul style="list-style-type: none"> • تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی • شکنندگی و ضدشکنندگی اقتصادی • اقتصاد پایدار • ثبات کلان اقتصادی • همبستگی اقتصادی
	کسب دانش و فهم تاریخچه تجارب مقاومت‌سازی اقتصادی در ایران و جهان	تجارب مقاومت‌سازی در ایران و جهان	<ul style="list-style-type: none"> • تجارب مقاومت‌سازی در جهان • تجارب مقاومت اقتصادی در اسلام و ایران
	کسب دانش و فهم مسائل تهدیدشناسی اقتصادی در پدافند غیرعامل	تهدیدشناسی در پدافند غیرعامل	<ul style="list-style-type: none"> • تعاریف، ابعاد و گونه‌شناسی تهدید • مقابله و مدیریت تهدیدات • مدل‌سازی تهدیدات
	آشنایی و تحلیل مسائل اقتصاد منطقه‌ای و آمایش سرزمین	اقتصاد منطقه‌ای و آمایش سرزمین	<ul style="list-style-type: none"> • تعریف، اهداف، اصول آمایش سرزمین • مدل‌های آمایش سرزمین • مکان‌یابی فعالیت‌های اقتصادی مبتنی بر اصول

<p>آمایش سرزمین</p> <ul style="list-style-type: none"> • بررسی و تخصیص بهینه منابع و عوامل تولید • تئوری‌های رشد مناطق • مدل‌های پیش‌بینی جمعیت در مناطق • اقتصاد حمل‌ونقل و اقتصاد گردشگری در مناطق • همگرایی/واگرایی منطقه‌ای • سرریزهای دانش و جغرافیای نوآوری • برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای با تأکید بر زیرساخت‌ها • آمایش پدافندی-اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس 		
<ul style="list-style-type: none"> • سابقه تاریخی پدافند غیرعامل در حوزه‌های مختلف • تجربه پدافند غیرعامل در کشورهای مختلف • تعریف مفاهیم پدافند غیرعامل و اجزا تشکیل‌دهنده آن • پدافند غیرعامل و اقتصاد • مبانی پدافند غیرعامل در حوزه اقتصادی • آمایش دفاعی سرزمین از منظر پدافند غیرعامل • سطح‌بندی پدافند غیرعامل (سطح استراتژیک، 	<p>مبانی پدافند غیرعامل</p>	<p>کسب دانش و فهم اصول و مبانی پدافند غیرعامل در حوزه‌های اقتصادی</p>

<ul style="list-style-type: none"> عملیاتی، تاکتیکی و اجرایی) ارزش‌های دینی حاکم بر پدافند غیرعامل 			
<ul style="list-style-type: none"> تهدیدات و جنگ نرم کسب دانش و فهم تهدیدات اقتصادی 	تهدیدشناسی در پدافند غیرعامل		
<ul style="list-style-type: none"> مبانی مدیریت جهادی تجربیات و درس‌های مدیریت جهادی 	مدیریت جهادی در اقتصاد ایران	کسب دانش و فهم مبانی و الگوهای مدیریت جهادی در زمینه اقتصادی	
<ul style="list-style-type: none"> ابعاد فرهنگ اقتصادی در اسلام ابعاد فرهنگی اقتصاد مقاومتی در بیانات رهبران و اسناد بالادستی 	مبانی اقتصاد مقاومتی	آشنایی و فهم با فرهنگ دینی و گفتمان ولایت‌فقیه در حوزه مقاوم‌سازی اقتصاد ملی با رویکرد پدافند غیرعامل	
<ul style="list-style-type: none"> تعاریف و مبانی امنیت ملی تعاریف و مبانی آینده‌پژوهی اقتصاد امنیت ملی در سایر کشورها اقتصاد امنیت ملی در ایران 	امنیت و آینده‌پژوهی اقتصادی	امنیت‌شناسی و شناخت مبانی آینده‌پژوهی اقتصادی	
<ul style="list-style-type: none"> مبانی، انواع و روش‌های تهدیدات اقتصادی اولویت‌بندی تهدیدات اقتصادی 	برآورد تهدیدات اقتصادی	کسب دانش و فهم ابعاد امنیت ملی و برآورد تهدیدهای اقتصادی	
<ul style="list-style-type: none"> اقتصاد امنیت ملی در ایران 	امنیت و آینده‌پژوهی اقتصادی		
<ul style="list-style-type: none"> مفهوم شاخص و شاخص‌سازی شاخص‌ها و شاخص‌سازی مقاوم‌سازی اقتصاد 	شاخص‌سازی و پایش در اقتصاد مقاومتی	کسب دانش و فهم مسائل کاربردی مقاوم‌سازی اقتصادی در سطح خرد و کلان	
<ul style="list-style-type: none"> تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی 	مقاوم‌سازی اقتصادی		

<ul style="list-style-type: none"> • شکنندگی و ضدشکنندگی اقتصادی • اقتصاد پایدار • ثبات کلان اقتصادی • همبستگی اقتصادی 			
<ul style="list-style-type: none"> • اقتصاد ایران قبل از انقلاب اسلامی • بررسی روند تحولات متغیرهای کلان اقتصادی کشور • وضعیت بخش‌های خصوصی، تعاونی و دولتی اقتصاد کشور • بررسی روند تحولات بخش‌های اقتصادی کشور • تحلیل پیشینه و تحول تحریم‌های اقتصادی علیه جمهوری اسلامی ایران • پیشی بینی و آینده‌نگری چشم‌انداز متغیرهای کلان کشور 	<p>اقتصاد ایران</p> 	<p>کسب دانش و فهم مسائل اساسی اقتصاد ایران از منظر اقتصاد مقاومتی و پدافند غیرعامل</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • همکاری‌ها و ارتباطات بین‌المللی با رویکرد فرصت-تهدید • مدیریت منابع انسانی با رویکرد جهادی، انعطاف‌پذیر و چابک‌ساز • حوزه تأمین مالی و برنامه‌بودجه سازمان • بررسی موانع، بسترها و زمینه‌های حقوقی - تقنینی 	<p>سمینار در مقاوم‌سازی اقتصاد</p> 		

<p>در اجرای مسائل اقتصاد مقاومتی در سازمان‌ها(قانون تجارت، قانون ثبت شرکت‌ها و..) • بررسی ابعاد نظارتی و بازرسی سازمانی</p>			
<p>• روش‌های پدافند غیرعامل در حوزه‌های نظامی، شهرداری، سایبری و اقتصادی • آمایش دفاعی سرزمین از منظر پدافند غیرعامل • سطح‌بندی پدافند غیرعامل (سطح استراتژیک، عملیاتی، تاکتیکی و اجرایی)</p>	<p>تهدیدشناسی در پدافند غیرعامل</p>	<p>کسب دانش و فهم تجربیات داخلی و جهانی در حوزه پدافند اقتصادی جهت ارتقاء سطح مصونیت و بازدارندگی، کاهش آسیب‌پذیری، تداوم تأمین نیازهای اساسی و تسهیل مدیریت بحران در مقابل تهدیدهای اقتصادی دشمن</p>	
<p>• تجارب مقاومت‌سازی در جهان • تجارب مقاومت اقتصادی در اسلام و ایران</p>	<p>تجارب مقاومت‌سازی در ایران و جهان</p>		
<p>• مدل‌های تصمیم‌گیری و اولویت‌بندی تهدیدات اقتصادی • شاخص‌های خرده نظام اقتصادی در امنیت ملی</p>	<p>برآورد تهدیدات اقتصادی</p>		
<p>• مصادیق و تجارب مدیریت بحران‌ها و تهدیدهای اقتصادی در ج.ا. • معماری و استحکامات زیرساخت‌های حیاتی اقتصادی ج.ا.</p>	<p>الگوهای مدیریت تهدیدات و بحران‌های</p>		
<p>• بررسی روند تحولات</p>	<p>اقتصاد ایران</p>	<p>ایجاد انگیزه لازم در</p>	<p>ت</p>

<p>متغیرهای کلان اقتصادی کشور</p> <ul style="list-style-type: none"> • وضعیت بخش‌های خصوصی، تعاونی و دولتی اقتصاد کشور 		<p>فراگیران جهت آسیب‌شناسی وضع موجود اقتصاد ایران و ارائه راه‌حل بر اساس نظریه‌های مقاومت‌سازی اقتصادی و پدافند غیرعامل</p>
<ul style="list-style-type: none"> • ناب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی • شکنندگی و ضدشکنندگی اقتصادی • اقتصاد پایدار • ثبات کلان اقتصادی • همبستگی اقتصادی 	<p>مقاوم‌سازی اقتصادی</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • تجارب مقاومت و پدافند اقتصادی در اسلام و ایران • تجارب مقاومت اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران 	<p>تجارب مقاومت‌سازی در ایران و جهان</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • آسیب‌شناسی وضعیت موجود مدیریت کشور در عرصه‌های اقتصادی و بررسی دلایل ناکارآمدی آن • کسب دانش و فهم تجربیات و درس‌های مدیریت جهادی 	<p>مدیریت جهادی در اقتصاد ایران</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید. 	<p>سمینار در مقاومت‌سازی اقتصاد</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید. 	<p>مبانی پدافند غیرعامل</p>	<p>ایجاد انگیزه لازم در مخاطب در جهت تصحیح الگوهای رفتاری فردی و سازمانی مبتنی بر الگوهای اقتصاد مقاومتی و پدافند</p>
<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید. 	<p>تهدیدشناسی در پدافند غیرعامل</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • آسیب‌شناسی فرهنگی و تهاجم فرهنگی در حوزه 	<p>مبانی اقتصاد مقاومتی</p>	

<p>فرهنگ اقتصادی</p> <ul style="list-style-type: none"> • فرهنگ اقتصادی ایرانیان در ایران معاصر • مدیریت ادراک و اذهان در حوزه اقتصادی 		<p>غیرعامل</p>	
	<p>مدیریت جهادی در اقتصاد ایران</p>		
	<p>سمینار در مقاومسازی اقتصاد</p>		
	<p>مبانی پدافند غیرعامل</p>	<p>ایجاد انگیزه لازم در الگوسازی اقتصاد مقاومتی</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • ابعاد فکری اقتصاد مقاومتی در بیانات رهبران و اسناد بالادستی 	<p>مبانی اقتصاد مقاومتی</p>	<p>و پدافند غیرعامل اقتصادی مبتنی بر گفتمان ولایت فقیه</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • مدیریت ادراک و اذهان در حوزه اقتصادی • سیاست گذاری فرهنگی و پیوست فرهنگی در حوزه دفاع اقتصادی 	<p>مبانی اقتصاد مقاومتی</p>	<p>ایجاد انگیزه لازم در فرهنگ سازی و الگوسازی مدیریت جهادی در حوزه های اقتصادی مبتنی بر گفتمان ولایت فقیه در سطح سازمانی ، بخشی و ملی</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • موضوعات اساسی در مدیریت جهادی • تبیین حرکت گام به گام برای ورود به وادی مدیریت جهادی در عرصه اقتصاد کشور 	<p>مدیریت جهادی در اقتصاد ایران</p>		
	<p>مقاوم سازی اقتصادی</p>	<p>توانایی ارائه الگوی مطلوب عملیاتی مقاوم سازی</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • تجارب مقاوم سازی در جهان • تجارب مقاومت و پدافند اقتصادی در اسلام و ایران 	<p>تجارب مقاوم سازی در ایران و جهان</p>	<p>اقتصادی با رویکرد پدافند غیرعامل در سطح سازمان بر اساس مبانی مقاوم سازی</p>	<p>تجارب جهانی</p>

<ul style="list-style-type: none"> • مفهوم شاخص و شاخص‌سازی • شاخص‌ها و شاخص‌سازی مقاوم‌سازی اقتصاد با توجه به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی 	<p>شاخص‌سازی و پایش در اقتصاد مقاومتی</p>	<p>اقتصادی در ادبیات اقتصاد مقاومتی و تجارب کشورهای جهان</p>
<ul style="list-style-type: none"> • معماری و استحکامات زیرساخت‌های حیاتی اقتصادی ج.ا.ا. • مصادیق و تجارب مدیریت بحران‌ها و تهدیدهای اقتصادی در ج.ا.ا. • الگوهای تسهیل مدیریت بحران‌های اقتصادی با عامل انسانی و طبیعی 	<p>مدیریت تهدیدات و بحران‌های اقتصادی</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول، ذکر گردید. 	<p>سمینار در مقاوم‌سازی اقتصاد</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • الگوهای تسهیل مدیریت بحران‌های اقتصادی با عامل انسانی و طبیعی 	<p>مدیریت تهدیدات و بحران‌های اقتصادی</p>	<p>ایجاد توانمندی عملی در فراگیران جهت تسهیل مدیریت بحران‌ها و تهدیدهای اقتصادی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • مفهوم شاخص و شاخص‌سازی • شاخص‌ها و شاخص‌سازی مقاوم‌سازی اقتصاد با توجه به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی 	<p>شاخص‌سازی و پایش در اقتصاد مقاومتی</p>	<p>ایجاد توانمندی عملی جهت شاخص‌سازی به منظور رصد و پایش مؤلفه‌های مقاوم-سازی اقتصادی و پدافند غیرعامل اقتصادی در سطح سازمانی، بخشی و ملی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید. 	<p>سمینار در مقاوم‌سازی اقتصاد</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید. 	<p>مبانی پدافند غیرعامل</p>	<p>ایجاد توانمندی عملی جهت</p>

<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید. 	<p>تهدیدشناسی در پدافند غیرعامل</p>	<p>تحلیل مسائل اقتصاد ایران و آسیب‌شناسی آن از منظر مقاومت‌سازی اقتصادی و پدافند غیرعامل اقتصادی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • بررسی اجمالی برنامه‌های توسعه و تحلیل سیاست‌های اقتصادی قبل و بعد از انقلاب و مبانی فکری آن • بررسی روند تحولات متغیرهای کلان اقتصادی کشور • وضعیت بخش‌های خصوصی، تعاونی و دولتی اقتصاد کشور • پیشی بینی و آینده‌نگری چشم‌انداز متغیرهای کلان کشور 	<p>اقتصاد ایران</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید. 	<p>مقاومت‌سازی اقتصادی</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • تجارب مقاومت‌سازی در جهان • تجارب مقاومت و پدافند اقتصادی در اسلام و ایران 	<p>تجارب مقاومت‌سازی در ایران و جهان</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • ضرورت و اهمیت آسیب‌شناسی وضعیت موجود مدیریت کشور در عرصه‌های اقتصادی و بررسی دلایل ناکارآمدی آن • کسب دانش و فهم تجربیات و درس‌های مدیریت جهادی • موضوعات اساسی در مدیریت جهادی 	<p>مدیریت جهادی در اقتصاد ایران</p>	

<ul style="list-style-type: none"> • تبیین حرکت گام‌به‌گام برای ورود به وادی مدیریت جهادی در عرصه اقتصاد کشور 		
<ul style="list-style-type: none"> • در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید. 	<p>سمینار در مقاوم‌سازی اقتصاد</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • کاربرد آمار تحلیلی در مسائل اقتصادی • انواع مدل‌های اقتصادی، نقاط قوت و ضعف آن‌ها • گونه‌شناسی و روش‌شناسی‌های مدل‌سازی و پیش‌بینی در اقتصاد 	<p>روش‌های کمی-کیفی در اقتصاد</p>	<p>ایجاد توانمندی عملی جهت به کار بردن روش‌های کمی-کیفی و نرم‌افزارهای کاربردی در علم اقتصاد در تحلیل مسائل اقتصاد مقاومتی و پدافند غیرعامل اقتصادی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • تعاریف، مبانی و الگوهای آینده‌پژوهی 	<p>امنیت و آینده‌پژوهی اقتصادی</p>	
<ul style="list-style-type: none"> • مبانی، انواع و روش‌های تهدیدات اقتصادی امنیت ملی • شاخص‌های خرده نظام اقتصادی در امنیت ملی با رویکرد مقاوم‌سازی 	<p>برآورد تهدیدات اقتصادی</p>	<p>ایجاد توانمندی عملی جهت آینده‌پژوهی در زمینه مسائل اقتصاد مقاومتی و شناخت تهدیدهای اقتصادی در سطح سازمان و کلان ملی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • موضوعات اساسی در مدیریت جهادی • تبیین حرکت گام‌به‌گام برای ورود به وادی مدیریت جهادی در عرصه اقتصاد کشور 	<p>مدیریت جهادی در اقتصاد ایران</p>	<p>ایجاد توانمندی عملی جهت اجرای مبانی و اصول مدیریت جهادی در زمینه اقتصادی در سطح سازمان اجرایی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • بخشی از محتوا در بخش‌های فوق از جدول حاضر ذکر گردید + 	<p>سمینار در مقاوم‌سازی اقتصاد</p>	<p>ایجاد توانمندی عملی جهت تنظیم برنامه‌های کوتاه‌مدت،</p>

• ارائه سمینار		بلندمدت و میانمدت جهت مصونسازی اقتصاد کشور در مقابل تهدیدهای اقتصادی کشور و کاهش آسیب پذیری تهدید زا در حوزه اقتصاد
• الگوهای مدیریت تهدیدات اقتصادی در ج.ا.ا. • الگوهای مدیریت بحرانهای اقتصادی در ج.ا.ا. با منشأ طبیعی و انسانی	مدیریت تهدیدات و بحرانهای اقتصادی	
• در بخشهای فوق از جدول حاضر ذکر گردید.	سمینار در مقاومتسازی اقتصاد	ایجاد توانمندی عملی جهت ارائه نظام کارآمد مدیریت هوشمند، فعال و سریع و به هنگام مخاطرات و اختلال اقتصادی
• الگوهای مدیریت تهدیدات اقتصادی در ج.ا.ا. • الگوهای مدیریت بحرانهای اقتصادی در ج.ا.ا. با منشأ طبیعی و انسانی	مدیریت تهدیدات و بحرانهای اقتصادی	

در این راستا همانطور که ذکر شد، با توجه به اینکه مخاطب رشته اقتصاد مقاومتی با رویکرد پدافند اقتصادی، کارشناسان و مسئولین اقتصادی دستگاههای اجرایی هستند، عناوین و سرفصلهای دروس به گونه‌ای طراحی گشته که در آن مخاطب دارای رویکردی کاملاً فعال نسبت محتوا و استاد دارد. ذیلاً جدول عناوین و دروس رشته ارائه می‌گردد:

جدول ۳: درس‌های جبرانی دوره کارشناسی ارشد اقتصاد مقاومتی

ردیف	عنوان درس	تعداد واحد	تعداد ساعت
۱	اقتصاد خرد	۲	۳۲
۲	اقتصاد کلان	۲	۳۲
۳	مبانی پدافند غیرعامل	۲	۳۲
۴	اقتصاد منطقه‌ای و آمایش سرزمین	۲	۳۲
۵	روش‌های کمی-کیفی در اقتصاد	۲	۳۲
۶	تهدیدشناسی در پدافند غیرعامل	۲	۳۲
	جمع	۱۲	۱۹۲

جدول ۴: درس‌های اصلی دوره کارشناسی ارشد اقتصاد مقاومتی

پیش‌نیاز	ساعت			تعداد واحد	عنوان درس	ردیف
	عملی	نظری	جمع			
کلیه دروس جبرانی		۳۲	۳۲	۲	مبانی اقتصاد مقاومتی	۱
کلیه دروس جبرانی		۴۸	۴۸	۳	اقتصاد تخصصی میانه	۲
کلیه دروس جبرانی	۱۶	۳۲	۴۸	۳	اقتصاد ایران	۳
کلیه دروس جبرانی	۱۶	۳۲	۴۸	۳	مقاوم‌سازی اقتصادی	۴
اقتصاد ایران + کلیه دروس جبرانی		۳۲	۳۲	۲	تجارب مقاوم‌سازی در ایران و جهان	۵
کلیه دروس جبرانی + کلیه دروس اصلی	۱۶	۱۶	۳۲	۲	شاخص‌سازی و پایش در اقتصاد مقاومتی	۶
کلیه دروس جبرانی		۳۲	۳۲	۲	مدیریت جهادی در اقتصاد ایران	۸
	۴۸	۲۲۴	۲۷۲	۱۷	جمع	

جدول ۵: درس‌های تخصصی دوره کارشناسی ارشد اقتصاد مقاومتی

پیش‌نیاز	ساعت			تعداد واحد	عنوان درس	ردیف
	عملی	نظری	جمع			
کلیه دروس اصلی	۱۶	۳۲	۴۸	۳	امنیت و آینده‌پژوهی اقتصادی	۱
کلیه دروس اصلی	۱۶	۳۲	۴۸	۳	مدیریت تهدیدات و بحران‌های اقتصادی	۲
کلیه دروس اصلی +	۱۶	۳۲	۴۸	۳	برآورد تهدیدات اقتصادی	۳

امنیت و آینده پژوهی اقتصادی						
کلیه دروس اصلی و تخصصی	۱۶	۱۶	۳۲	۲	سمینار در مقاوم سازی اقتصاد	۳
	۶۴	۱۱۲	۱۷۶	۱۱	جمع	

ضمناً در این دوره دانشجویان با انجام یک پایان نامه ۴ واحدی به تحقیق و پژوهشی کاربردی پیرامون موضوع خاصی می پردازد. موضوع پایان نامه الزاماً می بایست در یکی از زمینه های مرتبط با رشته باشد (مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵-۱۳۹۴: ۱۴-۱۲).

در این مجال اندک سعی شد، مبتنی بر روش ها و اصول برنامه ریزی درسی، به عنوان یک مطالعه موردی کاربردی طراحی دوره آموزشی در زمینه اقتصاد مقاومتی، مسیری روشمند، کاربردی و بدیع جهت طراحی دوره های مشابه معرفی گردد.

۶. جمع بندی

یکی از مهم ترین وظایف آموزش عالی، عبارت است از تغییر و بهینه سازی درسی مراکز دانشگاهی به گونه ای که بتوانند فارغ التحصیلانی را تربیت کنند که نسبت به نیازهای جامعه پاسخگو باشد. این امر منجر به تجدیدنظر و تحول برنامه های درسی موجود می شود. تحقیق حاضر جهت بررسی طراحی دوره جدیدی در برنامه درسی آموزش عالی دوره کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی طراحی و اجرا گردید. با توجه به اینکه یکی از مشکلات اصلی فراروی تحقق اقتصاد مقاومتی در جامعه و نظام اقتصادی کشور، بخش آموزش آن است و علی رغم انجام فعالیت های پراکنده در مراکز دانشگاهی و اجرایی کشور، در نظام آموزشی، دوره ای مستقل جهت پرورش کارشناسان خبره علمی-اجرایی طراحی نشده است و مضاف بر آن، در طراحی سایر رشته های مرتبط، روش شناسی لازم جهت طراحی یک برنامه درسی لحاظ نشده است. اصلاحات نیز به دلیل عدم استفاده از علم برنامه ریزی درسی از کارایی لازم برخوردار نبوده است.

در این راستا در این مقاله، پس از مروری بر پیشینه بحث در دو حوزه برنامه ریزی درسی، اقتصاد مقاومتی و بیان روش شناسی و روش تحقیق، تصویری از ورود برنامه ریزی درسی در حوزه اقتصاد مقاومتی ارائه داد. در ادامه با نقد برنامه های درسی متعارف علوم

اقتصادی در کشور، مؤلفه‌های اصلی مؤثر در مبانی نظری برنامه درسی شامل، اصول و روش‌های یادگیری، وضعیت دانشجویان رشته، مقتضیات جامعه، مقتضیات دانش اقتصاد مقاومتی و اهداف، مورد توجه قرار گرفت. به علت اهمیت بحث اهداف دوره و اثرگذاری آن بر محتوای آموزشی، سطوح بینشی، گرایشی و رفتاری اهداف دوره استخراج گردید و در ادامه با ارائه جدول هدف-محتوا برای این برنامه درسی، نوآوری تحقیق حاصل گردید که منجر به طراحی یک برنامه درسی مستقل، پویا، روشمند و کاربردی در این حوزه می‌گردد. در انتها محتوای دوره در قالب جداول عناوین دروس به تفکیک دروس جبرانی، اصلی و تخصصی ارائه شد.

همانگونه که ملاحظه گردید به علت تغییرات محتوایی و به تبع آن دروس این دوره با برنامه درسی متعارف آموزش عالی در رشته علوم اقتصادی، شایسته است نظام آموزش عالی کشور جهت تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در سطوح گفتمانی، علمی و اجرایی، نسبت به راه‌اندازی این دوره آموزشی در راستای بند ۲۱ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در اهمیت شکل‌گیری گفتمان و ادبیات علمی در حوزه اقتصاد مقاومتی، اقدامات لازم را برنامه‌ریزی و اجرا نماید. تحول در برنامه‌های درسی عمومی و تخصصی و تربیت سرمایه انسانی لازم برای اقتصاد مقاومتی، تولید ادبیات به زبان علمی و دانشگاهی، مستندسازی و اشاعه تجربیات و دستاوردهای مقاوم‌سازی اقتصادی به منظور مواجهه با تهدیدات اقتصادی، برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت دانش‌افزایی و مهارت‌افزایی برای دانش‌آموختگان سابق دانشگاه‌ها و فعالان و کارشناسان اقتصادی دولتی و خصوصی کشور، از نتایج تصویب و برگزاری دوره‌های تحصیلات آموزش عالی در زمینه اقتصاد مقاومتی می‌باشد.

کتابنامه

- اختری، عباسعلی، (۱۳۹۲)، *اقتصاد مقاومتی، زمینه‌ها و راهکارها*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- آفازاده، محرم، واحدیان، محمود، (۱۳۷۷)، *راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی*، تهران: نوپردازان و پیوند.
- پیغامی، عادل، سمیعی نسب، مصطفی، سلیمانی، (۱۳۹۵)، *جستارهایی در اقتصاد مقاومتی: مقاوم‌سازی اقتصادی در ادبیات متعارف*، جلد دوم، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- پیغامی، عادل، سمیعی نسب، مصطفی، سلیمانی، (۱۳۹۴)، *جستارهایی در اقتصاد مقاومتی: مقاوم‌سازی اقتصادی در ادبیات متعارف*، جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

پیغامی، عادل، سمیعی نسب، مصطفی، سلیمانی، (۱۳۹۵)، جستارهایی در اقتصاد مقاومتی: مدل مفهومی مقاومت‌سازی اقتصادی مبتنی بر ادبیات متعارف در تطبیق با اندیشه مقام معظم رهبری، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

پیغامی، عادل، سمیعی نسب، مصطفی، سلیمانی، یاسر، سید حسین زاده یزدی، سعید، (۱۳۹۴)، جستارهایی در اقتصاد مقاومتی: تحریم‌های اقتصادی ایران، مبانی، ابعاد و راهکارها، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

پیغامی، عادل، سمیعی نسب، مصطفی، شریف زاده، محمد جواد، سید حسین زاده یزدی، سعید، (۱۳۹۵)، جستارهایی در اقتصاد مقاومتی: اقتصاد مقاومتی از منظر سیره نبوی(ص)، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).

تراب زاده جهرمی، محمدصادق؛ سجادیه، سید علیرضا؛ سمیعی نسب، مصطفی؛ (۱۳۹۲)، «بررسی ابعاد و مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۳۲، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.

جلالی، غلامرضا، (۱۳۹۴)، دفاع اقتصادی و الزامات آن، تهران: انتشارات نیلوفران.
دانایی فرد، حسن، الوانی، سیدمهدی، آذر، عادل، (۱۳۹۲)، روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران: انتشارات صفار.

خندان، علی اصغر، (۱۳۸۱)، طراحی برنامه درسی بخش معارف اسلامی، تهران: جزوه‌ی داخلی گروه معارف اسلامی دانشگاه امام صادق(ع).

دری نوگورانی، حسین، صالح اصفهانی، اصغر، (۱۳۹۲)، اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران: تحلیل مبنایی و برخی اصول راهنمای کاربردی، تهران: انتشارات راه فردا.

دلاور، علی، (۱۳۸۹)، «روش‌شناسی کیفی»، فصلنامه راهبرد، شماره ۵۴، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجتمع تشخیص مصلحت نظام.

رحمان پور، محمد، نصر اصفهانی، احمدرضا، (۱۳۹۲)، «روش‌شناسی پژوهش‌های داخلی و خارجی مربوط به حوزه برنامه درسی در آموزش عالی»، دوفصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی، شماره ۲، تهران: دانشگاه خوارزمی.

سراجی، فرهاد، عطاران، محمد، (۱۳۸۹)، «روش‌شناسی پژوهش‌های مربوط به یادگیری الکترونیکی: مقایسه پژوهش‌های داخلی و خارجی»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۳۶، تهران: وزارت آموزش و پرورش.

سمیعی نسب، مصطفی، (۱۳۸۸)، «اصول و روش‌های یادگیری متناسب جهت تحقق رشته اقتصاد اسلامی»، هشتمین نشست متخصصان اقتصاد اسلامی با عنوان راهکارهای توسعه رشته اقتصاد اسلامی در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

سیف، اله مراد و همکاران، (۱۳۹۴)، اقتصاد مقاومتی و بانکداری مقاومتی: مفاهیم، تجارب و شاخص‌ها، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.

۸۰ نقد رویکرد متعارف برنامه‌های درسی رشته علوم اقتصادی در کشور ...

- سیفلو، سجاد، (۱۳۹۳)، «مفهوم‌شناسی اقتصاد مقاومتی»، *دوفصلنامه معرفت اقتصاد اسلامی*، شماره ۲، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- فتحی واجارگاه، کوروش، (۱۳۸۸)، *اصول و مفاهیم اصلی برنامه‌ریزی درسی*، تهران: انتشارات آبیژ.
- فتحی واجارگاه، کوروش، (۱۳۸۹)، «برنامه درسی دور ریختنی»، *دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی*، شماره ۴.
- قراگاه پدافند اقتصادی سازمان پدافند غیرعامل، (۱۳۹۴)، *چند نکته در باب اقتصاد مقاومتی*، تهران: قراگاه پدافند اقتصادی.
- قراگاه پدافند اقتصادی سازمان پدافند غیرعامل، (۱۳۹۴)، *درآمدی بر دفاع اقتصادی*، تهران: انتشارات نیلوفران.
- قراگاه پدافند اقتصادی سازمان پدافند غیرعامل، (۱۳۹۴)، *دفاع اقتصادی از منظر حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی)*، تهران: انتشارات نیلوفران.
- قورچیان، نادرعلی، تن‌ساز، فروغ، (۱۳۷۴)، *سیمای روند تحولات برنامه‌درسی به عنوان یک رشته تخصصی از جهان باستان تا جهان امروز*، تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- کوثری، مریم، نوروززاده، رضا، (۱۳۸۸)، «تبیین ویژگیهای عناصر چهارگانه برنامه درسی مقطع کارشناسی با تأکید بر پرورش مهارتهای کارآفرینی»، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، شماره ۴، تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- گال، مردیت، بورگ، والتر و گال، جویی (۱۳۹۰)، *روشهای تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی*، ترجمه نصر، احمدرضا و همکاران، جلد اول و دوم، تهران: انتشارات سمت.
- لطف آبادی، حسین، نوروزی، وحیده و حسینی، نرگسی (۱۳۸۶)، «بررسی آموزشی روش شناسی پژوهشی در روانشناسی و علوم تربیتی در ایران»، *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، شماره ۲۱، تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- لوی، آریه، (۱۳۷۹)، *برنامه‌ریزی درسی مدارس*، ترجمه مشایخی، فریده، تهران: انتشارات مدرسه.
- مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، (۱۳۹۵-۱۳۹۴)، «طراحی دوره کارشناسی ارشد اقتصاد مقاومتی با رویکرد دفاع اقتصادی»، تهران: مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع).
- ملکی، حسن، (۱۳۷۸)، *برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)*، تهران: انتشارات مدرسه.
- میرزاییگی، علی، (۱۳۸۰)، *برنامه‌ریزی درسی در آموزش رسمی و تربیت نیروی انسانی*، تهران: انتشارات بسطرون.
- یاوری، وحید، (۱۳۹۳)، *دوره آموزشی روش‌های پژوهش کیفی*، قم: پژوهشکده باقرالعلوم (ع).

Bloom. B.S., (1981), all our children: a primer for Parent's teachers and other Education, NewYork: NC crow hin.

Bridges, D, (2000). The Higher Education curriculum 21 set century, Cambridge. Journal of Education cambridge. 7 (2).

Creswell. J. W. (2005), Education Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research, New Jersey: Merrill Prentice Hall.

Kridel, Craig, (2010), Encyclopedia of Curriculum Studies, London: SAGE Publications.

Tashakkari. A. and C. Teddlie. Cds, (2010), Handbook of mixed methods in social and behavioural research, London: Sage Publications.

